
**A Comparative Study of Themes of Politics (Siasat-e Modon) in
Niccolo Machiavelli's "The Prince" and Nasir al-Din al-Tusi's
"Nasirean Ethics"**

Mokhtar Ebrahimi, Assistant Professor; Shahid Chamran University
of Ahvaz*

Somayeh sharooni; PhD Student of Persian language and
Literature; Shahid Chamran University of Ahvaz

1. Introduction

The most important intention of human beings, about which he has thought and has experienced in the path of his own civilization, has been politics. Politics is a concept the civilized man has achieved from methods of contemplation. Thus, politics, which is occasionally interpreted as empire of statecraft, contains the generalities of human life; even if those generalities are not taken into account, the details of man's life will become meaningless. Here, politics is intertwined with freedom, development, and justice; therefore, all the efforts of thinkers, politicians, and men all around the world has been in connection with bliss. Although the concept of bliss relatively consists of different kinds of notions, these various notions should be accepted by all the citizens of a society, otherwise, politics appears to be only a referential concept. In other words, if a politician has authority, he will succeed in his politics. But here, authority has a widespread concept more than cruelty and power, because when the issue of power is considered, authority comes into question; therefore, authority should be regarded as the meaning of a genuine humanistic link between sovereign and society. If the concept of politics is viewed from this angle, ethical and even religious notions, if accepted by public, will be inserted in the field of politics. The most significant point of politics for philosophers and students of philosophy will be in alignment with the concept of ethics in terms of

its extensive meaning, not the concept of ethics in a particular religion.

2. Methodology

This study is comparative, i.e. a comparison of two texts which came into existence in two totally different discourses. With regard to the orientations towards their discourse, first they have been discussed and then compared. This method is going to explain the results of the tendencies, and then the similarities are considered as hypothetic transaction and the differences are regarded as the societies' different conditions of the two texts.

3. Discussion

Generally, *siasat-e modon* or politics studies the relationship between government and nation and the role of politicians in the life of citizens. Finally, politics appears to be only resolving of individual's requirements." (Jahanbagloo, 1993, 79) However, this point of view does not evaluate minor needs such as accommodation, food and so on; thus, at first, bliss, justice, and freedom which are the requirements of citizens tend to be significant.

The Prince by Niccolo Machiavelli, the Italian author and politician, is the most popular and controversial political work of all ages. Nowadays, warriors, businessmen and politicians regard The Prince as the sacred book of realistic politics and also as the ultimate guide for achievement and maintenance of power in this dangerous world. There are also many criticisms about the ideas of this book; therefore, it is essential to consider that social circumstances and environment do strongly influence the writers' ideas. Machiavelli discusses various ways of achievement and maintenance of power, winning the throne, and also various characteristic features of a king. This book has 26 chapters which discuss the establishment of the government and its preservation; the foundation of his political theory, however, is based on pessimism towards human being.

Nasir al-Din al-Tusi's *Nasirean Ethics* is organized in three parts. The title of the fourth chapter of its part 3 is "In the Politics of a Country and Decorum of Kings" which deals with *Siasat-e Modon* and ethical elements in the field of politics and this is the central subject matter of this study. Based on Tusi, politics is divided into four groups of

politics of a country, politics of dominance, politics of munificence, and politics of crowd. Politics of a country intends to be the planning of community affairs and guidance of people to achieve wisdom. Politics of dominance consists of administration of the affairs of abhorrent individuals. Politics of munificence is the organization of the affairs of people who focus their attempt to reach munificence, and politics of crowd concentrates on the art of organizing affairs of various groups of people based on divine law. Generally, politics of a country and politics of the crowd are valuable in the idea of Tusi who assumes an unbreakable link between the two. He regards the politics of a country and the artifice of the crowd as wreathed in all kinds of virtues. In fact, the political system of Tusi's utopia is a complete plan of statecraft and social decorum which has been written based on practical wisdom. The political plan of Tusi is unlike that of Machiavelli and is not the observer of the existing realities, but mostly tries to analyze the truth; achieving this truth needs direction in a true path and having an influential effort. In fact, Tusi tries to express the existing reality in terms of the ideal truth. Machiavelli discusses ethical doctrines based on his own political strategies and guidelines, while Tusi organizes the political strategies based on ethical doctrines and does not prefer anything which is against ethics; and this is totally opposite of Machiavelli's view. The dominant idea of Machiavelli towards statecraft and sovereignty of kings is the idea of suppression accompanied by severity, force and seriousness, as if these are the only principles of strengthening sovereignty. Machiavelli suggests eradicating those kings who previously dominated the land and also to destroy previous rituals and traditions, because if they tend to be in opposition with the beliefs and tradition of the victorious government, they may lead to discrepancy. From the viewpoint of Machiavelli's *The Prince*, if a king intends to dominate permanently, he should totally eradicate the dynasty of previous kings. And for the total domination and freedom without restrictions, the only way is to destroy that city or country. If the king does not do this, the conqueror is defeated by that city. According to Tusi, if a ruler dominates its people based on the politics of dominance and defeat, affection and kindness turns to hatred and integrity and goodness will be destroyed. Tusi asserts that some features such as paternal elevation, decorum of opinion, the whole departure, patience

in difficulties, and righteous assistants are essential for the empire. When Tusi's empire of Utopia does and completes justice, it starts to deal with beneficence. Unlike Machiavelli, he does not believe in suppressive politics, and regards rules and army affairs, organization of affairs, emphasis on expediency, greatness of kings, fear of people's dissatisfaction, and moderation and gentleness; presence of the king among people, and connection with wise men are common themes in the ideas of these two politicians. However, their views are different in concepts such as determinism and force, murder in politics, kings' kindness, generosity and munificence. The discourse of text in *The Prince* is the position of politics, rulers and people. With regard to the similarities between the two works, *The Prince* has nothing to do with religion, and politics substitutes religion; therefore, the ruler shapes peoples in his own way based on politics and politicians' views (Machiavelli). However, in *Nasirean Ethics*, peoples' formation should be accepted by religion (metaphysics). It can be concluded that the society considering *Nasirean Ethics* has a path which is progressive, celestial or transcendental, whereas *The Prince's* path is terrestrial, and men's emphasis is on earthly affairs.

4. Conclusion

Geographical and cultural environment and historical traditions result in the differences between the ideas of Machiavelli and Tusi. As a result of his philosophical and verbal tendency in terms of maintaining Iranian-Islamic culture preventing Mongols from killing innocent people, Tusi establishes the foundation of his politics based on ethics. However, based on different geographical and cultural issues of Italy, Machiavelli tries to insure the king in front of all religions, and, in fact, the maintenance and increase of the king's power appears to be the most significant concern of this politician; concepts such as bliss and justice go under the shade of the king's presence as well, while for Tusi politics, justice and public welfare are the most significant preferences, and he includes the king in these issues as if when these ethical issues are preserved in a society, the king's empire will be maintained as well. Therefore, it can be said that the environmental conditions have a widespread influence on discrepancies between the ethical doctrines of these two sages and their various solutions; therefore, one of them becomes an ethical

sage and the other turns to be a modern politician. The final point is that Machiavelli propounds his politics in the field of history, while, Tusi represents his ideas mostly in terms of trans-temporal thought.

Keywords: Siasat-e Modon, Politics, Machiavelli, King, Tusi, Nasirean Ethics.

References [in Persian]:

- Agha Gol zadeh, Ferdows and Maryam s Ghiasian, "Main Approaches to Critical Discourse Analysis", *Language and Linguistics*, Winter and Spring 2007, No. 3, Pages 39-54.
- Alavi Moghaddam, Sayyed Mohammad and Reza Ashraf Zadeh, (1994) *Selection of The Nasirean Ethics*, Tehran: Toos Publications.
- Aristotle, (1977), *Nicomachean Ethics*, Translated by Mohammad Hasan Lotfi, Tehran: Tarhe No Publications.
- Ashouri, Dariyoush, (2016), *Political Encyclopedia; A glossary of political terms*, Tehran: Morvarid Publications.
- Azizi, Arash, "Machiavelli: An Intellectual Life", *Shahrvand*, may 2008, No. 46, Pages 27-32.
- Fazeli, Mohammad, "Discourse and Critical Discourse Analysis", *Journal of Humanities and Social Sciences*, Mazandaran University, Fall, 2004, No. 14, Pages 82-109.
- Hajli, ali, "Foucault, Discourse, Discourse Analysis", *Quarterly Journal Of Iranian Association For Cultural Studies & Communication*, Spring 2016, No. 42, Pages 63 - 88
- Jahanbegloo, Ramin, "Machiavelli and the Renaissance Thought", *Kelk*, July 1993, No. 40, Pages 25-30.
- Machiavelli, Niccolò, (2015), *The Prince*, Translated by Mahmood Mahmood, Tehran: Negah Publications.
- Modarres Razawi, Mohammad Taghi, (1976), *Life and works of Khaje Nasir al-Din Tusi*, Tehran: Iranian Culture Foundation.
- Sarmast, Bahram, "Basic concepts in Machiavelli's political thought", *Political Studies*, Spring 2009, No. 3, Pages 123-141.
- Shariat, Farshad and Mehdi Naderi Bab Anari, "Ethics and Politics Controversy in the Thoughts of Khaje Nasir al-Din Tusi and Niccolo Machiavelli", *Journal of Political Science*, Winter 2011, No. 1, Pages 87-116.

Yahyayi Eilei, Ahmad, "Discourse Analysis", *Journal of Public Relations*, May 2011, No. 60, Pages 58-64.

Zaimaran, Mohammad, (2008), Michel Foucault; *Knowledge and Power*, Tehran: Hermes Publishers.

نشریه نثر پژوهی ادب فارسی
دانشکده ادبیات و علوم انسانی
دانشگاه شهید باهنر کرمان

سال ۲۲، دوره جدید، شماره ۴۶، پاییز و زمستان ۱۳۹۸

تحلیل تطبیقی بن‌مایه‌های سیاست‌مدن در کتاب شهریار ماکیاولی و اخلاق

ناصری

(علمی - پژوهشی) *

دکتر مختار ابراهیمی^۱، سمیه شرونی^۲

چکیده

سیاست‌مدن به رابطه دولت با ملت و نقش سیاستمداران و رهبران سیاسی در زندگی شهروندان می‌پردازد. غایت سیاست‌مدن، رفع خواسته‌ها و احتیاجات فردی و اجتماعی در جامعه مدنی است. ماکیاولی راه‌های مختلف کسب و حفظ قدرت و رسیدن به مقام شهریاری و خصوصیات و اخلاقیات پادشاه را تشریح می‌کند و البته اساس نظریه سیاسی او بر بدبینی نسبت به انسان‌ها استوار است. خواجه نصیر در سیاست‌مُلک و آداب ملوک به اصول سیاست مدنی و مؤلفه‌های اخلاقی در حوزه سیاست پرداخته است. ماکیاولی اصول اخلاقی را بر اساس راهبردها و استراتژی‌های سیاسی اش بیان می‌کند، حال آنکه خواجه نصیر، راهکارهای سیاسی را بر اساس اصول اخلاقی تنظیم می‌کند و هر چه را که با اخلاقیات سازگار نیست به هیچ قیمتی نمی‌پسندد و این درست عکس دیدگاه ماکیاولی است. خواجه، مهم‌ترین اصول سیاست مدنی را رعایت حال شهروندان مدینه می‌داند؛ اما ماکیاولی اندیشه‌ای متفاوت دارد و به مقتضای محیط و شرایط و زیردستان پادشاهانی که به شیوه‌های مختلف به حکومت رسیده‌اند، رفتارهای متفاوتی را پیشنهاد می‌کند.

واژه‌های کلیدی: سیاست‌مدن، ماکیاولی، شهریار، خواجه نصیر، اخلاق ناصری

تاریخ ارسال مقاله: ۱۳۹۸/۰۴/۰۳

تاریخ پذیرش نهایی مقاله: ۱۳۹۸/۰۶/۲۳

۱- استادیار گروه زبان و ادبیات فارسی دانشگاه شهید چمران اهواز. (نویسنده مسئول)

Email: Dr.ebrahimi1345@gmail.

۲- دانشجوی دکتری زبان و ادبیات فارسی دانشگاه شهید چمران اهواز.

DOI: 10.22103/jll.2020.14291.2670

۱- مقدمه

مهم‌ترین مقصود انسان در مسیر تمدنی خویش که بدان اندیشیده و آن را تجربه کرده، سیاست بوده است. سیاست مفهومی است که انسان متمدن از شیوه‌های تفکر بدان دست یافته است. می‌توان گفت سیاست که گاهی به فرمانروایی و یا کشورداری تعبیر می‌شود، در بردارنده کلیات زندگی انسان است که اگر آن کلیات لحاظ نشود، جزئیات زندگی‌اش بی‌معنا می‌شود. در اینجا سیاست با آزادی و آبادی و عدل و داد گره می‌خورد، از این رو تمام تلاش‌های اندیشه‌وران، سیاست‌مداران و فرهیختگان جوامع بشری در راستای سعادت بوده است. اگر چه مفهوم سعادت به طور نسبی مفاهیم گوناگونی را در بر دارد؛ اما به هر روی این مفاهیم گوناگون باید مورد پذیرش عموم یک جامعه قرار گیرد و گرنه سیاست تنها مفهومی است که می‌تواند جنبه ارجاعی به خود گیرد. به سخن دیگر، یک سیاستمدار اگر بتواند اقتدار داشته باشد، در سیاستش توفیق یافته است. البته اقتدار در اینجا مفهومی کلان‌تر از ستم و زور دارد؛ چرا که هنگامی که مسئله زور به میان می‌آید، اقتدار زیر سوال می‌رود؛ از این رو اقتدار را باید در معنای ارتباط انسانی درست میان فرمانروا و جامعه در نظر گرفت. از این زاویه دید اگر به مفهوم سیاست بنگریم مفاهیم اخلاقی و حتی دینی اگر مورد پذیرش عموم قرار گیرد، در مقوله سیاست جای خود را پیدا می‌کند. نکته شایان توجه در مفهوم سیاست در نزد فیلسوفان و کسانی که از آبخشور فلسفه بهره می‌برند، با مفهوم اخلاق در معنای وسیع آن و نه مفهوم اخلاق مذهبی خاص هم‌صدایی پیدا می‌کنند.

این پژوهش به شیوه مقایسه‌ای ارائه شده است، یعنی دو متنی که در دو گفتمان کاملاً متفاوت هستی یافته‌اند؛ با توجه به جهت‌گیری‌هایی که نسبت به گفتمان خود دارند، در ابتدا تشریح و سپس با هم مقایسه شده‌اند. این شیوه در پی آن است که نتایج جهت‌گیری‌ها را توضیح دهد و سپس ویژگی‌های همسان را به عنوان بده-بستان‌های فرضی؛ ویژگی‌های ناهمسان را به عنوان شرایط متفاوت جامعه هر یک از این دو متن، در نظر گرفته‌ایم.

۱-۱- بیان مسئله

در مقاله حاضر با آنکه میان دو شخصیت نظریه‌پرداز یعنی خواجه نصیر طوسی و ماکیاولی تفاوت‌های بسیار است و این تفاوت‌ها ناشی از سرچشمه اندیشه این دو متفکر

است، تلاش شده تا با نشان‌دادن همسانی‌های نظریه‌ای و اجرایی این دو، تفاوت‌های آن‌ها نیز نشان داده شود. این همسانی‌ها نشان می‌دهند که جوامع بشری در هر روزگاری و در هر مکانی که باشند، دارای مفاهیم سیاسی مشترک‌اند که می‌توانند این مفاهیم را به عنوان تجربه خود در اختیار دیگران قرار دهند، با آنکه تفاوت‌ها را هم نباید فراموش کنند.

۱-۲- پیشینه تحقیق

دکتر حمید عضدانلو در پژوهشی با عنوان «شهریار و شهریار مدرن» مطالعه‌ای تطبیقی درباره عقاید ماکیاولی و گرامشی انجام داده است. عضدانلو به این نتیجه رسیده است که گرامشی با بهره‌گیری از اسطوره شهریار ماکیاولی و تفسیر آن، سعی در خلق اسطوره‌ای دیگر داشته است که با شرایط تاریخی دوران مدرن، همساز و هماهنگ باشد. سید علی محمودی «ماکیاولی و نگرش نو به اخلاق و سیاست» را نگاشته و ماکیاولی را خنیاگر روح دوران تجدید نامیده است و به بیان اندیشه‌های ماکیاولی درباره انسان، اخلاق، دین و سیاست پرداخته است. «مفاهیم اساسی در اندیشه سیاسی ماکیاولی» را بهرام سرمست نگاشته است و کتاب شهریار او را ضرورتی برای وحدت ملی و اقتدار و انسجام درونی جامعه آشفته ایتالیا می‌داند. «فارابی و ماکیاولی» را حسین خلاق نگاشته است. مجتبی یاور نیز «الاهیات سیاسی ماکیاولی» را نگاشته و به جستجوی مبانی متافیزیکی اندیشه سیاسی ماکیاولی پرداخته است. «سیاست در اخلاق ناصری» از محمد خوانساری یکی دیگر از پژوهش‌هایی است که به عنوان پیشینه، مورد مطالعه قرار گرفته است. در این مطالعه، در حدود سه یا چهار صفحه اندیشه‌های سیاسی محقق توس بیان شده‌اند.

۱-۳- ضرورت و اهمیت تحقیق

تحلیل شباهت‌ها و تفاوت‌های مؤلفه‌های سیاست‌مدان در اندیشه‌های خواجه نصیر و ماکیاولی که نمایاننده دو دنیای متفاوت از شرق و غرب هستند، می‌تواند در داد و ستد مفاهیم سیاسی برای ساختن جهانی بهتر از آنچه هست گام‌هایی بردارد.

۲- بحث

سیاست که در لغت به معنای پاس داشتن، نگاه داشتن، حفاظت، حراست، حکم راندن به رعیت و غیره آمده است (دهخدا، ۱۳۶۵: ۷۴۱)، مفهومی کلی است که عدالت و آزادی

را وجهه خود قرار می‌دهد؛ از این رو هر گونه حکومتی که سیاستش برای این دو مفهوم کلان، اعتبار درجه اول قایل نباشد، از دیدگاه سیاسی قدرتمند نخواهد بود. سیاست یک نوع خط مشی، رفتار، فعل و گاهی فن یا نوعی هنر است و براساس نوع جهت‌گیری و هدف، رنگ و ماهیت خاصی به خود می‌گیرد. «ابن خلدون نیز در مقدمه بر حسب مبنای قوانین به بیان سه نوع سیاست: سیاست‌الدینیه، سیاست‌العقلیه و سیاست‌المدنیه می‌پردازد» (بشریه، ۱۳۷۴: ۵۱). سیاست در یونان باستان همان معنای حکومت‌داری و تدبیر جامعه را داشت. مفهوم «پولیس» برای یونانیان آمیخته‌ای از سیاست، دین، اخلاق و عرف بود. پولیس به معنای شهر و شهر برای یونانیان نه تنها نمونه هر گونه جامعه سیاسی بلکه نمونه همه انواع زندگی اجتماعی بود. از این رو تفکیک مسائل اجتماعی از اخلاقی در نظر فلاسفه یونان باستان امری ناممکن می‌نمود و ارسطو به عنوان بنیانگذار علم سیاست است که آراء اخلاقی و سیاسی‌اش پیوند عمیقی با هم دارند.

از دید ارسطو دولت به عنوان قوه عاقله مدینه وظیفه دارد آموزش‌های لازم را برای هدایت عقلانی شهروندان تدارک ببیند، زیرا آموزش فضیلت مدنی یعنی تعهد و التزام به مصلحت و خیر عمومی هنگامی میسر می‌شود که زندگی اجتماعی و فعالیت‌های مدنی شهروندان در مسیر زندگی عقلانی جریان یابد (شریعت، ۱۳۹۰: ۱۴۲). ارسطو تعریف خاصی از سیاست ارائه نمی‌دهد جز آنکه می‌گوید: «غایت خیری خواهد بود که اختصاص به انسان دارد، اگر چه در واقع خیر فرد و خیر مدینه یکی است با وجود این، حفظ و رعایت خیر مدینه بر خیر فرد مقدم و مقدس تر است» (ارسطو، ۱۳۵۶: ۱۰۹۴). گفتنی است که خیر یا سعادت در عدالت و آزادی آن نهفته است، از این رو است که این دو مفهوم می‌تواند هر گونه دیدگاه سیاسی را مورد نقد قرار دهد.

در عالم اسلام و ایران، اولین پردازنده به آرمانشهر، فارابی است. او تحت تأثیر حکمای یونان از جمله افلاطون به طرح جامعه مدنی خود می‌پردازد. افلاطون تأسیس مدینه فاضله را تنها راه درمان تباهی شهرهای موجود می‌دانست. اساس مدینه فاضله فارابی همانند افلاطون، الهی است. غیر از فارابی و ابن خلدون، اندیشمندان بزرگ دیگری نظیر ابن سینا، غزالی، خواجه نصیر و ابن مسکویه به این موضوع توجه داشته‌اند.

به طور کلی سیاست‌مدان، بررسی رابطه دولت با ملت و نقش سیاستمداران و رهبران سیاسی بر زندگی شهروندان است. در نهایت سیاست‌مدان چیزی جز رفع خواسته‌ها و احتیاجات فرد در جامعه مدنی نیست (جهانگلو، ۱۳۷۲: ۷۹). البته در این دیدگاه به احتیاجات جزئی مانند مسکن و نان و غیره نظر ندارد؛ بلکه در وهله اول سعادت، عدالت و آزادی که خواسته‌های شهروندان است، اهمیت می‌یابد.

۲-۱- تحلیل گفتمان

تحلیل گفتمان که امروزه به عنوان گرایشی بین‌رشته‌ای در علوم اجتماعی مطرح شده، ریشه در جنبش انتقادی ادبیات، زبان‌شناسی، تأویل‌گرایی، هرمنوتیک گادامر، تبارشناسی و دیرینه‌شناسی میشل فوکو دارد. در نظرات میشل فوکو-که می‌توان از او به عنوان بنیان‌گذار تحلیل گفتمان یاد کرد- تأکید بر این است که رابطه‌ای تعاملی بین متن (text) و زمینه (context) وجود دارد. در تحلیل گفتمان، مجموعه شرایط اجتماعی زمینه وقوع متن یا نوشتار، گفتار، ارتباطات غیر کلامی و رابطه ساختار و واژه‌ها در گزاره‌ای کلی نگریسته می‌شود (یله‌ای، ۱۳۹۰: ۷). واژه‌ها هر کدام به تنهایی مفهوم خاص خود را دارا هستند، اما در شرایط وقوع و در اذهان گوناگون معانی متفاوتی می‌یابند.

۲-۲- شهریار ماکیاولی

کتاب شهریار، اثری از نیکولو ماکیاولی، نویسنده و سیاستمدار ایتالیایی، بی‌گمان پرخواننده‌ترین، بحث‌انگیزترین اثر سیاسی همه زمان‌هاست. امروزه رزم‌آرایان، بازرگانان و سیاست‌مداران به «شهریار» همچون کتاب مقدس سیاست واقع‌گرایانه و به عنوان راهنمای نهایی برای به دست آوردن و حفظ قدرت در این جهان خطرناک می‌نگرند. انتقادهای بسیاری نیز بر آراء و اندیشه‌های او روا داشته‌اند، لیکن نباید از نظر دور داشت که محیط و شرایط اجتماع به شدت بر افکار نویسندگان تأثیر می‌گذارد.

ماکیاولی در سال ۱۵۰۲ مأموریت سیاسی یافت تا به نزد قیصر بورژیا برود و به طور محرمانه مراقب اعمال او باشد. این شخص در عالم سیاست و عمل، فردی سنگدل، سفاک و بی‌مانند بود. توقف طولانی ماکیاولی در دربار این شخص و مشاهده دقیق کردار و

اعمال او از نزدیک و ایجاد یگانگی و دوستی بین این دو فرد، ماکیاولی را شیفته سیاست گردانید و چون ماکیاولی فوق العاده از اوضاع هرج و مرج و جنگ‌های خونین آن دوره و فساد کلیسا و نبودن یک دولت مرکزی مقتدر به جان آمده بود و خود نیز شخص وطن پرستی بود که وطن خود را بیش از هر چیزی دوست می‌داشت، مایل بود یک نفر مانند قیصر پیدا شود و زمام امور تمام مملکت را به دست گیرد و به هر قیمتی شده یک دولت مقتدر با عظمت بسازد. او فریفته سیاست تند و خشن قیصر شد و ویژگی‌های او را برای یک پادشاه مقتدر، نمونه و سرمشق قلمداد کرد و او را یگانه پهلوان کتاب شهریار خود قرار داد (ماکیاولی، ۱۳۲۷: ۶). «کتاب شهریار در زمانی نوشته شده که ایمان سیاسی وجود نداشته، تمام مملکت ایتالیا به دول کوچک تقسیم گردیده و رشته امنیت آن از هم گسسته شده بود، فساد اخلاق روحانیون دوروی و دسایس و تزویر و حیلۀ پاپ‌ها برای دامن زدن آتش فتنه و فساد و تولید اختلاف در میان طبقات دولت ایتالی آشکار بود. در چنین دوره‌ای ماکیاولی کتاب شهریار را نوشت» (ماکیاولی، ۱۳۲۷: ۱۶). ماکیاولی راه‌های گوناگون کسب و حفظ قدرت و رسیدن به مقام شهریاری و خصوصیات و اخلاقیات مختلف پادشاه را تشریح می‌کند. این کتاب ۲۶ فصل دارد که همه درباره مسئله تأسیس قدرت حاکم و حفظ آن بحث می‌کند و البته اساس نظریه سیاسی او بر بدبینی نسبت به انسان استوار است.

۲-۳- خواجه نصیر و اخلاق ناصری

خواجه نصیر کتاب اخلاق ناصری را در سه بخش تنظیم کرده است. در فصل چهارم از بخش سوم اخلاق ناصری با عنوان «در سیاست ملک و آداب ملوک» به اصول سیاست مدنی و مؤلفه‌های اخلاقی در حوزه سیاست پرداخته است که در این پژوهش مورد توجه ما قرار گرفته است.

خواجه، اخلاق ناصری را در سال ۶۳۲ ه.ق در قلعه اسماعیلیه به خواست ناصرالدین، فرمانروای اسماعیلیان در قهستان نوشت. احساس مسئولیت خواجه در قبال اوضاع ناآرام سیاسی ایران و از طرف دیگر توجه به تعلیم و پرورش اخلاقی اسماعیلیان باعث شد که خواجه نصیرالدین، اخلاق ناصری را بنویسد (مدرس رضوی، ۱۳۵۴: ۳). خواجه نصیر خود

در مقدمه کتاب می‌نویسد: «محرر این مقاله و مؤلف این رساله گوید: تحریر این کتاب که موسوم است به *اخلاق ناصری* در وقتی اتفاق افتاد که به سبب تقلب روزگار، جلای وطن اضطرار اختیار کرده بود و دست تقدیر او را به مقام خطه قهستان پای‌بند گردانیده. مضمون کتاب مشتمل بر فنی از فنون حکمت است و به موافقت و مخالفت مذهبی تعلق ندارد» (توسی، ۱۳۶۹: ۳۵). خواجه نصیر بعد از ورود به محیط زندگی اسماعیلیان و علاقه‌ای که به موضوعات فلسفی و منطقی داشت، روش علمی و فلسفی را برای نوشتن آثار خود از جمله *اخلاق ناصری* برگزید.

وی علاوه بر اینکه مفسر بزرگ فلسفی سیاسی ابونصر فارابی است و فلسفه سیاسی خود را به تناسب مبانی اعتقادی خود در قالب نظام سیاسی طرح نمود، در زمینه مدیریت جامعه سیاسی و سیاست‌گذاری آن نیز دارای نظریات خاصی است که قابلیت به کارگیری آن‌ها در هر نظام سیاسی و قابلیت طرح یک نظام سیاسی مطلوب را دارا می‌باشد (علوی مقدم: ۱۳۷۳: ۱۵).

۲-۴- ماکیاولی، خواجه نصیر و سیاست

اندیشه ماکیاولی با توجه به کلیت آن این نکته را روشن می‌سازد که: سیاست‌گذار، بر سیاست تقدم دارد؛ بنابراین به عقیده ماکیاولی، سیاست را باید بیشتر میدانی برای فعالیت سیاست‌گذار شمرد تا قلمرویی برای پایه افکندن «نهادی اجتماعی» به صورت عقلانی. همچنین به نظر وی، سیاست، فعالیتی است در حد روح انسان و با این وصف، سیاست را نمی‌توان همچون فعالیتی کمال‌یافته شمرد، زیرا انسان‌ها کامل نیستند. فایده سیاست، ایجاد و حفظ وحدت و یکپارچگی نظام سیاسی است. نکته مهم دیگر درباره ماکیاولی، گفته آلبرتوموراویا درباره اوست: «ماکیاولی، سیاست را از اخلاق مسیحی جدا کرده است و می‌کوشد تا در چارچوب اجتماع، واقعیات امور سیاسی را روشن سازد. او بر خلاف پیروان عقاید سیاسی سنت اگوستن که مذهب را هدف نهایی همه فعالیت‌های سیاسی می‌شمارد، عقیده داشت که سیاست باید هدف و غایت فعالیت‌های مذهبی باشد» (جهانگلو، ۱۳۷۲: ۵۲). در دنیای سیاست ماکیاولی، تقدیر و مشیت الهی همچون نیروهای تعیین کننده و برتر سرنوشت سیاسی و وقایع تاریخی ناپدید می‌شوند تا جایشان را به طبیعت انسانی، مهارت

سیاسی و نیروهای مسلح، به منزله عوامل قاطع تعیین مسیر تاریخی بسپارند. او با رویکردی مستقیم به واقعیات زندگی و طبیعت، افق‌های جدیدی را در علم سیاست می‌گشاید؛ بنابراین اساس سیاست ماکیاولی مبتنی بر تجربه است و آرمان‌های متعالی تجربه نشده در اصول سیاسی او جایی ندارند. می‌توان گفت که تفاوت او با حکمای یونان و خواجه نصیر که یونانی‌گرا است در همین مسئله نهفته است و به عبارت دیگر سیاست را از آسمان به زمین می‌آورد.

نظریه سیاسی خواجه نصیر در ذیل حکمت عملی مطرح شده است. این بخش از حکمت در واقع ناظر بر اعمال انسانی است. فیلسوف سیاسی از نقطه عزیمت خود یعنی حکمت در تلاش است با شناخت افعال زیبا و پسندیده و نیز زشت و ناپسند، وجوه انسان کامل را در مدینه در نظر آورد و مبتنی بر این امر با تفکیک انواع مدن، مدن فاضله را از غیر فاضله تمیز دهد (شریعت و نادری باب اناری، ۱۳۹۰: ۹۵). خواجه نصیر سیاست را به چهار دسته سیاست ملک، سیاست غلبه، سیاست کرامت و سیاست جماعت تقسیم می‌کند. سیاست ملک، تدبیر امور اجتماع و هدایت مردم در جهت کسب فضیلت‌هاست. غلبه، سیاست امور افراد پست است. سیاست کرامت تدبیر امور انسان‌هایی است که برای دست یابی به کرامات می‌کوشند و اما سیاست جماعت، تدبیر امور گروه‌های مختلف مردم است بر اساس قوانین الهی. به طور کلی حکمت مدنی سیاست ملک و تدبیر جماعت در اندیشه خواجه نصیر جایگاه والایی دارد و معتقد به پیوندی ناگسستنی میان این دو است. او سیاست ملک را تدبیر جماعت می‌داند، به گونه‌ای که آراسته به انواع فضایل گردند و در تعریف حکمت مدنی در مقاله سوم اخلاق ناصری می‌نویسد: «قوانین کلی که مقتضی مصلحت عموم بود از آن جهت که به تعاون متوجه باشند به کمال حقیقی و موضوع این علم هیأتی بود، جماعت را که از جهت اجتماع حاصل آید و مصدر افعال ایشان شود بر وجه اکمل» (توسی، ۱۳۶۹: ۲۵۴). در حقیقت نظام سیاسی مدینه فاضله خواجه نصیرالدین طرح کاملی از مملکت‌داری و آداب اجتماعی است که بر اساس حکمت عملی نوشته شده است. طرح سیاسی خواجه نصیر مانند ماکیاولی ناظر بر واقعیت موجود نبوده، بلکه بیشتر در صدد تشریح حقیقت است؛ حقیقتی که دست یافتن به آن نیازمند قرارگیری در مسیری درست و تلاشی مؤثر است. در حقیقت خواجه نصیر می‌کوشد واقعیت موجود را در

خدمت حقیقت مطلوب بیان کند. ماکیاولی اصول اخلاقی را بر اساس راهبردها و استراتژی‌های سیاسی‌اش بیان می‌کند، حال آنکه خواجه نصیر راهکارهای سیاسی را بر اساس اصول اخلاقی تنظیم می‌کند و هر چه را که با اخلاقیات سازگار نیست به هیچ قیمتی نمی‌پسندد و این درست عکس ماکیاولی است.

۲-۵- نگاه ماکیاولی و خواجه نصیر به سرشت فرمان‌روایی

اندیشه غالب ماکیاولی نسبت به فرمانروایی و حکومت شهریاران، اندیشه‌ای قهری توأم با سخت‌گیری و شدت و جدیت است. گویی اصل و اساس استحکام پایه‌های سلطنت و بنیان حکمرانی تنها همین اصول است و بس؛ چرا که اگر چیزی جز این باشد سلطنت از دست شهریار فاتح خارج می‌گردد. سفارش ماکیاولی به ریشه‌کن کردن پادشاهانی است که در سابق بر آن سرزمین حکومت می‌کرده‌اند و حتی از بین بردن آداب و رسوم پیشین آن سرزمین است؛ چرا که اگر با اعتقادات و رسوم آن دولت پیروز در تضاد باشد ممکن است باعث بروز اختلاف شود. در اندیشه ماکیاولی، شهریار اگر قصد تصاحب دائمی داشته باشد، باید حتی نژاد پادشاهان پیشین را به طور کامل نیست و نابود کند و برای حکومت بی‌چون و چرا و دارای آزادی بی‌قید و بند، راهی جز خراب کردن آن شهر و کشور وجود ندارد و اگر این کار انجام نشود، خود شخص فاتح، به وسیله همان شهر مغلوب خواهد شد. بنابر آراء و اندیشه‌های ماکیاولی، فرمانروایی در سرشت خود خشونت طلب است و برای قدرت پادشاهان و سلطه فاتحان، زور و خشونت یکی از مهم‌ترین عوامل خواهد بود.

خواجه نصیر سزاوار تربیت مدینه را کسی می‌داند که به الهام الهی از دیگران ممتاز بود تا بدین وسیله مردم او را اطاعت کنند «و باید که مقرر بود که مراد از ملک در این موضع نه آن است که او را خیل و حشمی یا مملکتی باشد، بلکه مراد آن است که مستحق ملک او را بود در حقیقت، اگر چه به صورت هیچ کس بدو التفات نکند و چون مباشر تدبیر، غیر او باشد جور و عدم نظام شایع بود» (توسی، ۱۳۶۹: ۲۵۲). در اندیشه خواجه نصیر اگر فرمانروایی بر رعیت بر سیاست غلبه و قهر استوار باشد، مهربانی و محبت به بغض تبدیل می‌شود و نیکی و راستی از بین می‌رود. صفاتی را که خواجه طوس برای فرمانروایی

ضروری می‌داند، عبارتند از: ابوت، علو همت، متانت رأی، عزیمت تمام، صبر بر سختی‌ها و یاوران صالح. فرمانروای مدینه فاضله خواجه نصیر، زمانی که از عدالت فارغ می‌شود، به احسان می‌پردازد و او هرگز مانند ماکیاولی به سیاست قهری اعتقاد ندارد. درست همانجا که ماکیاولی به ریشه کن کردن نژاد پادشاه پیشین در فتح تأکید می‌کند، خواجه نصیر قتل و خونریزی پس از فتح را هرگز جایز نمی‌داند.

۲-۶-۲- بن‌مایه‌های همسان

۲-۶-۲-۱- معاشرت با فاضلان

استفاده از فاضلان و دانشمندان در دربار و بهره‌مندی از نظرات و اندیشه‌های آنان، خردمندی و تدبیر رهبران سیاسی را نشان می‌دهد و این مسئله اعتقاد ماکیاولی در اصول سیاست مدنی است. او مشاورانی با تدبیر و خردورز و گشاده‌زبان را پیشنهاد می‌دهد و نه انسان‌هایی کوتاه‌فکر و چاپلوس که اقتدار شهریان را ضایع و تباه کنند. بدون شک ماکیاولی هر چه می‌گوید و هر سفارشی را که جز اصول سیاسی خود می‌داند در جهت افزایش قدرت و پیروزی نهایی شهریان بیان می‌کند و بس. خواجه نصیر نیز تدبیر حفظ دولت را منوط به دو چیز می‌داند که مهم‌ترین آن «تألف اولیا» است؛ یعنی مأنوس بودن با حکیمان و خردمندان. خواجه برای نشان دادن تأثیر بیشتر این گفته خود به استیصال اسکندر در زمان غلبه بر مملکت دارا اشاره می‌کند که چگونه از وجود مردانی چابک و شجاع به وحشت افتاد که در غیبت او ملک روم بر سر کار ایشان می‌گردد؛ «در این اندیشه متحیر شد و از حکیم ارسطاطالیس استشارت کرد، حکیم فرمود که آرای ایشان متفرق گردان تا به یکدیگر مشغول گردند و تو از ایشان فراغت یابی. اسکندر ملوک طوایف را بنشانند و دیگر هرگز این اتفاق نیفتاد» (توسی، ۱۳۶۹: ۳۰۴).

۲-۶-۲-۲- حضور پادشاه در میان مردم

ماکیاولی بر حضور پادشاهان در سرزمین‌های تحت سلطه، برای تداوم حکومتشان تأکید می‌کند و معتقد است که وقتی که پادشاه در میان مردم اقامت داشته باشد شروع هر اغتشاشی را در آغاز خواهد فهمید و چاره آن را به سهولت می‌اندیشد. علاوه بر این، ماکیاولی معتقد است که حضور مستقیم پادشاه باعث می‌شود که اطرافیان شاه آن مملکت

را غارت نکنند و با آرامش خاطر زندگی کنند؛ چرا که به آسانی به پادشاه خود دسترسی دارند، بنابراین با شاه تماس پیدا نموده و او را دوست خواهند داشت. خواجه نصیر از سرزمین‌های تحت سلطه سخن نمی‌گوید، اما سفارش می‌کند که پادشاه باید از حال رعیت آگاه باشد و «رعیت را به جای اصدقاء دارد و مدینه را از خیرات عامه مملوء کند» (توسی، ۱۳۶۹: ۳۰۰).

۲-۶-۳- ترس از ناخشنودی مردم و سفارش به ملایمت و نرمی

از جمله مبانی مشترک مدنی که در این دو اثر بیان شده است مهربانی و بخشش نسبت به زیردستان است. ماکیاولی می‌نویسد: «چیزی که یک شهریار باید از آن ترسناک باشد نارضایتی توده مردم است؛ زیرا ممکن است این عدم رضایت باعث شود او را تنها بگذارند و علیه او شورش کنند» (ماکیاولی، ۱۳۲۷: ۶۸). در جای دیگر ذکر شد که ماکیاولی به لزوم سرکوب مردم تأکید کرده بود؛ اما در اینجا به انعطاف و ملایمت و نرمی و مدارا با مردم سفارش می‌کند. باید توجه کرد بخش اول مربوط به پادشاهانی است که با زور و قدرت به پادشاهی رسیده‌اند و بخش دوم مربوط به شهریارانی که انتخاب مردم بوده‌اند؛ که در مورد دسته دوم می‌نویسد: «پادشاه باید همیشه رابطه حسنه خود را با آنها محکم نگه دارد و نگاهداری روابط حسنه با ملت هیچ اشکالی ندارد، زیرا خواهش توده مردم فقط این است که به آن‌ها ظلم و تعدی نشود و شهریاری که خود را حافظ مردم معرفی می‌کند، مردم نیز علاقمندی بیشتری نسبت به او نشان خواهند داد» (ماکیاولی، ۱۳۲۷: ۷۰). خواجه نصیر به عفو و بخشش زیر دستان پادشاهان تأکید دارد و سفارش به عفو ملوکانه از دیگر اندیشه‌های او در سیاست مدن است «و استعمال عفو از ملوک نیکوتر از آنکه از غیر ملوک، چه عفو بعد از قدرت محمودتر و بعد از ظفر البته قتل نفرمایند و عداوت و تعصب استعمال نکند» (توسی، ۱۳۶۹: ۳۱۳).

۲-۶-۴- آهت و هیبت پادشاهان

ماکیاولی و خواجه نصیر هر دو به حفظ هیبت پادشاه و جلوگیری از جسارت و گستاخی زیر دستان تأکید کرده‌اند. در اخلاق ناصری آمده است: «چه فر و بهای ملک از هیبت باشد و استمالت دل‌ها به آسانی حاصل آید و احسان بی هیبت موجب بطر زیر دستان و تجاسر ایشان و زیادتی حرص و طمع گردد و چون طامع و حریص شوند اگر همه ملک

به یک تن دهند از وی راضی نگردد» (توسی، ۱۳۶۹: ۳۰۹). همین مضمون دقیقاً در اندیشه‌های ماکیاولی نیز دیده می‌شود و ظلم را بر ترحم ترجیح می‌دهد و می‌نویسد: «یک شه‌ریار عاقل نباید از کلمه ظلم که به او نسبت می‌دهند پروا داشته باشد، مخصوصاً موقعی که به وسیله آن می‌تواند ملت خود را متحد و وفادار و مطیع نگاه دارد؛ زیرا وقتی که او بتواند اغتشاش و ناامنی و هرج و مرج را به وسیله بعضی عملیات‌های شدید آرام کند و در آخر کار بیشتر دل‌رحم و خوش‌قلب به حساب می‌آید تا اینکه بگذارد ترحم زیاد جریان صحیح کارها را از مجرای اصلی خود خارج کند و کار به شورش و غوغا بکشد و در نهایت به خونریزی منجر شود» (ماکیاولی، ۱۳۲۷: ۱۰۱).

۲-۶-۵- تأکید بر مصلحت‌اندیشی

خواجه نصیر، همواره با ارائه نظریاتش بهترین راه‌ها را پیشنهاد می‌دهد و فروانروایان مدینه فاضله خویش را به مصلحت‌اندیشی فرا می‌خواند و با ذکر سفارش بزرگان دینی و مذهبی و شخصیت‌های تاریخی، اندیشه‌های خود را به صورت مستند بیان می‌کند «و اردشیر بابک گوید: استعمال عصا نباید کرد آنجا که تازیانه کفایت بود و استعمال شمشیر نباید کرد آنجا که دَبوس به کار توان داشت و باید که آخر همه تدبیرها محاربت بود، که آخر الدواء الکی» (توسی، ۱۳۶۹: ۳۱۳). ماکیاولی نیز معتقد است پادشاه باید خود را آراسته به صفات نیکو در نظر خلق جلوه دهد، اما حتماً نیازی نیست که این صفات را داشته باشد. «باید آموخت هم رول شیر و هم رول روباه را خوب بازی کرد. این دو طبیعت را یک پادشاه باید به خوبی یاد گرفته باشد» (ماکیاولی، ۱۳۲۷: ۱۱۷). بنابر مصلحت، ماکیاولی گاهی فریبکاری و نیرنگ را نیز پیشنهاد می‌دهد؛ البته با توجه به این موضوع باید یادآور شد که ماکیاولی هرگز اخلاق ستیز نیست، اما رخدادهای زندگی و مطالعه تاریخ به او آموخته است که شه‌ریاران موفق کسانی بوده‌اند که به اقتضای شرایط، گاهی درست‌کرداری را رها کرده و با نیرنگ به پیروزی رسیده‌اند. در واقع هر چند زبان این دو سیاستمدار تفاوت‌های اساسی دارد اما در حقیقت هر دو مصلحت‌اندیشی را به شه‌ریاران سفارش می‌کنند.

۲-۶-۶-۲- تدبیر امور

خواجه باور دارد که نیروی فکر ملوک‌ان در حراست از مُلک مؤثرتر از نیروی لشکرهای بزرگ است و بی‌خبری نسبت به اصول، موجب وخامت عواقب می‌شود. او همچنین متذکر می‌شود که روی آوردن به تمعّ و التذاذ و غافل شدن از تدبیر امور، موجب دگرگونی اوضاع و خلل می‌شود. «و پادشاه باید که اصحاب حاجات را از خود محجوب ندارد و سعایت ساعیان بی‌بینه نشنود و ابواب رجا و خوف بر خلق مسدود نگرداند و در دفع متعدیان و امن راه‌ها و حفظ ثغور و اکرام اهل باس و شجاعت تقصیر جایز ندارد و مجالست و مخالطت با اهل فضل و رأی کند و به لذاتی که خاص به نفس او تعلق دارد، التفات ننماید» (توسی، ۱۳۶۹: ۳۰۹). از جمله اصول مهم مملکت‌داری، تدبیر امور است که در اصولی سیاسی ماکیاولی نیز به آن اشاره شده است. ماکیاولی معتقد است: «معايب امور مملکت باید در ابتدای بروز آن کشف و از آن جلوگیری شود زیرا که با دست یک شهریار عاقل در ابتدای بروز به سهولت امکان‌پذیر است، ولی اگر دقت و توجه نشد و غایله بزرگ گردید دیگر علاجی برای آن میسر نیست» (ماکیاولی، ۱۳۲۳: ۳۳).

۲-۶-۷- توجه به قوانین و امور لشکری

استحکام اساس سلطنت موکول به دو رکن متین است؛ یکی قوانین خوب و دیگری قشون خوب. اما از آنجایی که نمی‌توان اولی را بدون دومی داشت و وقتی که شما دومی را دارید، اولی را نیز دارید، پس من از قشون سخن می‌گویم. قشونی که شاه از سرزمین خود به وسیله آن‌ها دفاع می‌کند یا اتباع پادشاه هستند، یا قشون کمکی هستند، یا اجیر شده‌اند و یا مخلوطی از آن‌ها. اما قشون‌های کمکی و اجیر هر دو خطرناک‌اند و بی‌مصرف و شهریارانی که مملکتشان را به وسیله قشون اجیر حفظ می‌کنند، هرگز استحکام نخواهند داشت؛ زیرا این قشون مطیع نبوده بلکه خائن هستند، از خدا نمی‌ترسند و به انسان وفادار نیستند» (ماکیاولی، ۱۳۲۷: ۸۰). در ادامه ماکیاولی مثال‌های فراوانی از حکومت‌های تاریخ را بیان می‌کند که از این لشکرهای کمکی و اجیر ضربه‌های کاری خورده‌اند و نابود شده‌اند و یادآور می‌شود خطر این قشون‌های کمکی که ما در جنگ با بیگانگان از آنها استفاده می‌کنیم بسیار بیشتر از نیروهای بیگانه است. خواجه نصیر نیز به لزوم وجود لشکریان بسار و اتحاد و یکدلی میان آنها تأکید می‌کند و می‌نویسد: «هر شخصی از اشخاص انسانی

قوتی محدود باشد، چون اشخاص بسیار جمع آیند قوت‌های ایشان اضعاف قدرت هر شخصی بود لامحاله... و و اکثر دولت‌ها، مادام که اصحاب آنها با عزیمت‌های ثابت بوده‌اند و شرایط اتفاق رعایت می‌کرده، در تزیاید بوده است...» (توسی، ۱۳۶۹: ۳۰۳).

۲-۲-۷- بن‌مایه‌های ناهمسان

۲-۲-۱- محبت شهریاران

محبت در اندیشه خواجه نصیر از مهم‌ترین اصول اخلاقی محسوب می‌شود و حتی به برتری آن نسبت به عدالت اشاره شده است؛ چرا که در جوامع انسانی اگر محبت میان انسان‌ها رواج داشته باشد به انصاف و انصاف نیازی نخواهد بود. خواجه نصیر به ضرورت رابطه محبت‌آمیز پادشاه با رعیت تأکید می‌کند و آن را به رابطه محبت‌آمیز پدر و پسر تشبیه کرده و معتقد است پادشاه باید در رابطه‌اش با رعیت، دلسوزی، مهربانی، لطف، طلب مصلحت، جذب نیکی‌ها و دفع بدی‌ها، از پدران دلسوز پیروی کند. پادشاه و رعیت باید در اکرام و احسان با یکدیگر مانند برادران موافق باشند. بر اساس این جملات خواجه در تمام سفارش‌ها و راهکارهایش، به شدت زندگی مردم را مورد توجه قرار داده است و مهم‌ترین اصول سیاست مدنی را رعایت حال شهروندان مدینه دانسته است. به طور کلی خواجه نصیر رفتارهای سیاسی دولت را عبارت می‌داند از: توجه به محرومان، عدم پذیرش سخن سخن‌چینان، حفظ مرزها، معاشرت با فضلا، سیاست‌های تشویق و تنبیه.

ماکیاولی اندیشه‌ای متفاوت دارد. او به مقتضای محیط و شرایط و زیردستان پادشاهانی که به شیوه‌های مختلف به حکومت رسیده‌اند، رفتارهای متفاوتی را پیشنهاد می‌کند؛ گاهی پیش گرفتن سیاست قهریه پادشاهان را به شدت لازم می‌داند و گاهی از آن باز می‌دارد. در کتاب شهریار درباب سلطنت‌هایی که یک یا چند ملت دیگر به آنها ضمیمه شده می‌نویسد: «چون به هر حال پادشاه مرهون مساعدت‌های برخی از آنهاست، استعمال قوه قهریه علیه آنها جایز نیست» (ماکیاولی، ۱۳۲۷: ۲۸). کاملاً آشکار است که ماکیاولی اصول سیاست مدن را با جزئیات بیشتری نسبت به خواجه نصیر بیان کرده است و اگر خواجه لفظ پادشاه را به کار می‌برد که چنین کند یا چنان، ماکیاولی پادشاهان را با توجه به اینکه بر چه

سرزمین‌هایی حکم می‌رانند و چگونه به پادشاهی رسیده‌اند، دسته‌بندی می‌کند و راهکارهای متفاوتی را به آنها ارائه می‌دهد.

۲-۷-۲- اصول اخلاقی

خواجه نصیر پراکنده ساختن و شکست دشمنان، متوسل شدن به انواع نامه‌های دروغ و نیرنگ‌ها و تزویرها و به کار گماشتن انواع جاسوس‌ها را جایز می‌شمارد، اما پیمان شکنی را هرگز و به هیچ قیمتی شایسته نمی‌داند. خواجه نصیر به اصول اخلاقی اعتقاد کامل دارد و هرگز زیر پا گذاشتن آن سخنی به میان نمی‌آورد ولی آموزه‌های سیاسی ماکیاولی اینگونه است که او شهریار قدرتمند و پیروز می‌خواهد و بس. از آموزه‌های خاص او کمک نکردن به دیگران در رسیدن به قدرت است. ماکیاولی می‌نویسد: «هر کس سبب قدرت و عظمت و بزرگی دیگری می‌شود، کار خود را ساخته و باید آن را تمام شده دانست، بنابراین رابطه با چنین شخصی باید از روی حيله و تزویر باشد یا از طریق زور و قدرت و توسل به هر یک از این دو طریق حس عدم اعتماد را در آن شخص که به مقام ارجمندی رسیده است بیدار خواهد نمود» (ماکیاولی، ۱۳۲۷: ۳۷). به عبارت دیگر تصویر قدرت‌گرایانه، زورمدارانه و نفع‌طلبانه از بشر و ناکارآمدی اخلاق متعالی، ماکیاولی را به سوی اخلاق سودگرایانه می‌راند.

۲-۷-۳- قتل در سیاست

همانطور که پیشتر نیز یاد شد خواجه طوس به شدت به رفتارهای غیر انسانی واکنش نشان می‌دهد و خشونت، جنگ و کشتار در اصول سیاست مدنی او جایی ندارد. «و بعد از ظفر البته قتل نفرمایند و عداوت و تعصب استعمال نکنند، چه حکم اعدا بعد از ظفر حکم ممالیک و رعایا بود» (توسی، ۱۳۶۹: ۳۰۲). خواجه به ضرورت عفو و بخشش تأکید می‌کند، هیچ عذری را در قتل زیر دستان نمی‌پذیرد؛ اما در اندیشه ماکیاولی، شهریار اگر قصد تصاحب دائمی داشته باشد، باید حتی نژاد پادشاهان پیشین را به طور کامل نیست و نابود کند و برای حکومت بی چون چرا و دارای آزادی بی قید و بند، راهی جز خراب کردن آن شهر و کشور وجود ندارد و اگر این کار انجام نشود، خود شخص فاتح، به وسیله همان شهر خراب و مغلوب خواهد شد. بنابر آراء و اندیشه‌های تحلیلی ماکیاولی، فرمانروایی در سرشت خود خشونت طلب است و برای قدرت زیاد پادشاهان و سلطه

فاتحان، زور، خشونت و حتی گاهی قتل، از مهم‌ترین عوامل خواهد بود. در اعتقاد ماکیاولی در برخورد با مردم و بخصوص فقرا و ستم دیدگان حد وسطی نباید قایل بود «با مردم یا بایستی به طور مهربانی و ملاحظت رفتار کرد یا آنها را به کلی مغلوب و منکوب نمود، زیرا مردم اذیت و صدمه مختصر را می‌توانند تلافی کنند و صدمات عمده را تلافی کردن نتوانند بنابراین صدمه‌ای که ما به یک فقیر وارد می‌آوریم باید نوعی باشد که در وجود ما ترس انتقام باقی نگذارد» (ماکیاولی، ۱۳۲۷: ۳۱).

۲-۷-۴- جبر و زور

ماکیاولی توسل به زور را لازمه تغییرات سازنده می‌داند و آن را به صلح و مدارا ترجیح می‌دهد. «در اجرای تغییرات و اصلاحات یا به مسالمت و خواهش و تمنا باید مقصود خود را انجام دهند یا به قوه جبریه باید متوسل شوند که اگر به طریق اولی باشد از این راه کسی به مقصود نرسیده و هرگز از امتحان خوب بیرون نیامده بلکه نتیجه همیشه بد بوده است و اگر متکی به استعداد خود شده و به قوه قهریه مقصود خود را انجام داده است در این طریق کم‌تر خطا شده پس من به این نتیجه می‌رسم که تمام پیغمبرانی که مسلح بوده‌اند همه به فتح و ظفر نایل شده‌اند و آنهایی که مسلح نبوده‌اند همه مغلوب و معدوم گردیده‌اند» (ماکیاولی، ۱۳۲۷: ۴۸). خواجه به این اصل اعتقاد ندارد و تنها جایی که به خشونت و سخت‌گیری حاکمان سفارش می‌کند در تنبیه کسانی است که ستم کرده‌اند که در آن وقت نیز تأکید فراوان دارد که عقوبت به قدر جور و ستم آنها باشد و «منع جور به شرور و عقوبت باید کرد و باید که عقوبت بر مقادیر جور مقدّر بود، چه اگر عقوبت از جور بیشتر بود به مقدار، جور باشد بر جائز و اگر کم‌تر باشد جور باشد بر مدینه و باشد که زیادت نیز هم جور بود بر مدینه» (توسی، ۱۳۶۰: ۳۰۸).

۲-۷-۵- سخاوت و بخشش

خواجه نصیر به رابطه مودت‌آمیز توأم با بخشش و سخاوت حاکمان با رعیت سفارش می‌کند؛ حال آنکه ماکیاولی با ارائه استدلال‌های خود شهریاران را از آنها بر حذر می‌دارد. «دارا بودن این صفت به طوری که پیش همه آشکار شود البته که برای پادشاه شایسته است. ولی باید دید نتیجه این عمل چه خواهد شد؟ پادشاهی که می‌خواهد عامه مردم بدانند که او دارای صفت سخاوت است، تمام دارایی خود را در این راه صرف خواهد نمود و پس از

اتمام آن مجبور خواهد بود برای حفظ شهرت سخاوت خود، مالیات‌های گزاف بر رعایای خود تحمیل نماید و به ضبط اموال زیردستان خود متوسل شود تا از آن راه‌ها پول تهیه کند. اگر هم فقیر و بی بضاعت شود در انظار تحقیر می‌شود، در نتیجه ملت را از خود رنجانیده و خود را در معرض خطرهای سخت و شدید گذاشته است. همین که متوجه این خطرات شود و بخواهد تغییر رویه دهد، فوراً غاصب اموال مردم معرفی شده است. پس برای یک شه‌ریار عاقل و دانا بهتر است که خود را به این صفت آشنا نکند ولو به صفت امساک هم معرفی شود» (ماکیاولی، ۱۳۲۷: ۹۸).

۸-۲- گفتمان متن در اخلاق ناصری و شه‌ریار

گفتمان متن در اخلاق ناصری؛ جایگاه پادشاه و مذهب و مردم است. در اخلاق ناصری نقش پادشاه و مردم در یک راستا تعریف شده است؛ به گونه‌ای که عدالت و متحقق شدن اخلاق در این میانه، هدف واقع شده است، هدفی که تفسیرش تعالی جامعه است. در واقع پادشاه ستون این هدف و مردم، نیروهای کار و تلاش و مذهب، پیونددهنده این دو است. گفتمان متن در کتاب شه‌ریار جایگاه سیاست، حاکم و مردم است. در شه‌ریار با تمام همسانی‌هایی که با اخلاق ناصری دارد، می‌توان گفت حاکم چندان با مذهب رابطه‌ای ندارد، بلکه جای مذهب را سیاست پر کرده است؛ از این رو حاکم با بهره‌مندی از سیاست و سیاست‌دان (ماکیاولی) به مردم شکل مورد دلخواه خود را می‌دهد. چیزی که در اخلاق ناصری دلخواهی نیست، بلکه شکل مردم باید مورد قبول مذهب (متافیزیک) باشد؛ از این رو می‌توان نتیجه گرفت که جامعه مورد نظر اخلاق ناصری، مسیری رو به بالا یعنی آسمانی و متعالی دارد، ولی در شه‌ریار مسیر زندگی جامعه، افقی و زمینی است و هم و غم انسان، صرف امور این جهانی است.

۳- نتیجه‌گیری

محیط جغرافیایی و فرهنگی و سنت تاریخی سبب اختلاف دیدگاه‌های ماکیاولی در وهله اول و خواجه نصیر در مرتبه دوم شده است. خواجه نصیر به دلیل گرایش‌های کلامی و فلسفی و همچنین در راستای حفظ فرهنگ ایرانی-اسلامی و گند شدن دندان مغولان از

دریدن انسان‌های بی‌گناه، اساس سیاست خود را بر اخلاق گذاشته است. در مقابل او، ماکیاولی با توجه مسائل متفاوت اقلیمی و فرهنگی ایتالیا بر آن است که شهريار را در برابر هر آیینی بیمه کند و در واقع حفظ و افزایش قدرت شهريار دغدغه اول و آخر این فیلسوف سیاستمدار است، در حالی که مفاهیمی مانند سعادت و عدالت در سایه وجود شهريار قرار می‌گیرد؛ این در حالی است که در نظر خواجه نصیر توس، سیاست و عدالت و خیر عمومی بر هر چیز دیگری ارجح است و حتما پادشاه را هم در این مسائل شریک می‌داند؛ گویی اگر این‌گونه مسائل اخلاقی در جامعه حفظ شوند، پادشاه نیز فرمانروایی اش تأمین شده است. از این رو باید گفت که شرایط محیطی در متفاوت بودن اصول سیاسی این دو متفکر و پیرو آن راهکارهای گوناگون آن‌ها بسیار مؤثر واقع شده است؛ به گونه‌ای که می‌توان گفت از یکی حکیمی اخلاقی ساخته و از دیگری سیاست‌مداری مدرن. نکته آخر اینکه ماکیاولی سیاست خود را در بستری از تاریخ طرح کرده است در حالی که خواجه نصیر نظریه‌هایش را بیشتر در اندیشه فرا زمانی ارائه داده است.

منابع

الف) کتاب‌ها

۱. آشوری، داریوش. (۱۳۹۵). *دانشنامه سیاسی: فرهنگ اصطلاحات سیاسی*. تهران: مروارید.
۲. ارسطو. (۱۳۵۶). *اخلاق نیکو ماخوس*. ترجمه محمدحسن لطفی، تهران: انتشارات طرح نو.
۳. ضیمران، محمد. (۱۳۸۷). *میشل فوکو: دانش و قدرت*. چاپ چهارم، تهران: هرمس.
۴. علوی مقدم، سید محمد و اشرف زاده، رضا. (۱۳۷۳). *گزیده اخلاق ناصری*. تهران: توس.
۵. ماکیاولی، نیکلا. (۱۳۲۷). *شهريار*. ترجمه محمود محمود. تهران: نگاه.
۶. مدرس رضوی، محمدتقی. (۱۳۵۴). *احوال و آثار خواجه نصیرالدین طوسی*. تهران: انتشارات بنیاد فرهنگ ایران.

ب) مقاله‌ها

۱. حاجلی، علی (۱۳۹۵). «فوکو، گفتمان، تحلیل گفتمان». *فصلنامه انجمن ایرانی مطالعات فرهنگی و ارتباطات*. شماره ۴۲. صص ۱۴۱-۱۱۳.

۲. جهانگل، رامین. (۱۳۷۲). «ماکیاولی و اندیشه رنسانس». کلک. شماره ۴۰. صص ۲۵-۳۰.
۳. فردوس، آفاگل‌زاده و غیائیان، مریم‌السادات. (۱۳۸۶). «رویکرد غالب در تحلیل گفتمان انتقادی». *زبان و زبان‌شناسی*. شماره سوم. صص ۳۹-۵۴.
۴. فاضلی، محمد. (۱۳۸۳). «گفتمان و تحلیل گفتمان انتقادی». *پژوهشنامه علوم انسانی و اجتماعی*. شماره چهاردهم. صص ۸۲-۱۰۹.
۵. سرمست، بهرام. (۱۳۸۸). «مفاهیم اساسی در اندیشه سیاسی ماکیاولی». *مطالعات سیاسی*. شماره ۳. صص ۱۴۱-۱۲۳.
۶. شریعت، فرشاد و نادری باب اناری، مهدی. (۱۳۹۰). «جدال اخلاق و سیاست در اندیشه خواجه نصیرالدین طوسی و نیکولا ماکیاولی». *پژوهشنامه علوم سیاسی*. شماره ۱. صص ۸۷-۱۱۶.
۷. یحیایی ایل‌ای، احمد. (۱۳۹۰). «تحلیل گفتمان چیست؟». *تحقیقات روابط عمومی*. شماره ۶۰. صص ۵۸-۶۵.